

**ДІАГНОСТИЧНІ КРИТЕРІЇ ТА МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ОСОБЛИВОСТЕЙ СМИСЛОУТВОРЕННЯ В ДОРΟΣЛОМУ ВІЦІ****DIAGNOSTIC CRITERIA AND METHODS OF RESEARCH OF FEATURES
OF MEANING FOR MEANING IN ADULT**

Сучасна невизначеність соціальної, економічної та політичної ситуації змушує людину постійно визначатися у своїй позиції та погляді на світ. Вирішення цього важливого питання пов'язано насамперед з активністю свідомості особистості, яка спрямована на виявлення смислів подій, що відбуваються, та осмислення власного життя. Ведеться постійний пошук нових смислів, на основі яких можна було б визначити своє місце і життєву роль у змінюваній реальності. Важливо знати особливості процесу перетворення потреб в мотиви і загалом смислоутворення у дорослих.

Отже, визначення психологічних особливостей смислоутворення у дорослому віці є актуальним науковим і практичним завданням. У статті представлено методики для дослідження процесів і психологічних особливостей смислоутворення в дорослому віці. Також було визначено рівні та критерії смислоутворення людини в дорослому віці за ієрархічним принципом (від найменш сформованого до найбільш сформованого рівня смислоутворення). Побудована структура дослідження особливостей смислоутворення людей дорослого віку з наступними методиками: самоактулізаційний тест (САТ), тест-опитувальник Кеттелла (16 PF), спрямований на дослідження соціально обумовлених диспозицій (характеру) особистості індивідуальні відмінності в розвитку тих чи інших властивостей особистості, 16-шкальний семантичний диференціал, шкала атитюдів, методика кордонних смислів (МКС) Д. А. Леонтьєва, методика Г. А. Амінєва: «Заповіді блаженства». Представлений методичний інструментарій було використано для аналізу психологічних особливостей смислоутворення у дорослому віці. Отримані результати дослідження можуть бути використані в практичній роботі психологів з клієнтами дорослого віку для виявлення психологічних особливостей та проведення діагностики смислоутворення у дорослому віці.

Ключові слова: методики дослідження, дорослий вік, смислоутворення, сенс, сенс життя, життя дорослої людини.

The current uncertainty of the social, economic and political situation forces a person to constantly determine his position and view of the world. The solution to this important question is connected first of all with the activity of the individual's consciousness, which is aimed at discovering the meanings of the events that are taking place and understanding one's own life. There is a constant search for new meanings, on the basis of which it would be possible to determine their place and vital role in changing reality. It is important to know the peculiarities of the process of transforming needs into motives and meaning in general in adults. Thus, determining the psychological features of meaning-making in adulthood is an urgent scientific and practical task. The article presents methods for studying the processes and psychological features of meaning-making in adulthood. The levels and criteria of meaning-making in adulthood according to the hierarchical principle (from the least formed to the most formed level of meaning-making) were also determined. The structure of the study of the peculiarities of the formation of meaning of adults with the following methods: self-actualization test (CAT), Kettell test questionnaire (16 PF), aimed at studying socially determined dispositions (character) of the individual differences in personality traits, 16-scale semantic differential, scale of attitudes, method of boundary meanings (ISS) DA Leontiev, method GA Aminev: "Commandments of Bliss". The presented methodological tools were used to analyze the psychological features of meaning-making in adulthood. The results of the study can be used in the practical work of psychologists with adult clients to identify psychological characteristics and diagnose the formation of meaning in adulthood.

Key words: research methods, adulthood, meaning formation, meaning, meaning of life, adult life.

Вступ. Методика дослідження особливостей смислоутворення в дорослому віці ґрунтується на думці, що передбачуване майбутнє дорослої людини представлено в її свідомості як складне утворення, що має смислові й емоційні складові. Конкретний зміст образу минулого, сьогодення та майбутнього в свідомості дорослої людини співвідноситься з її світосприйняттям, з притаманними їй способами категоризації дійсності, а також з її мотиваційними, комунікативними та індивідуальними стильовими характеристиками. Життя дорослої людини оцінюється як єдність її зв'язків зі світом. Поняття сенсу є не тільки надбанням науки, воно є елементом свідомості дорослої людини. Джерелом смислів

у дорослому віці, за нашим переконанням, виступає сама людина. Методика дослідження базується на думці, що людина дорослого віку має знайти відповідь на питання – в чому сенс її власного життя, навіщо взагалі люди живуть. Доросла людина має розуміти і відчувати, навіщо вона живе у цьому світі, заради чого їй необхідно діяти. Людина у дорослому віці вибудовує своє життя у відповідності до умов світу, що її оточує. Вона прагне відчувати цінність життя, поруч з усім, що їй в світі цікаво. Якщо людина навчилася розуміти і відчувати ціннісний зміст свого життя, ті умови, в яких протікає її життя, стають для неї у певній мірі вторинними. Тема сенсу життя актуальна у дорослому віці, адже в цей період

людині потрібно налагоджувати, облаштовувати своє життя, відстоювати і втілювати те, що вважається їй правильним. Існуючі наукові розробки приділяють недостатню увагу дослідженню усвідомлених мотивів і смислоутворення у дорослих. Недостатня наукова розробленість обумовили актуальність представлено дослідження, мета якого – представити методичний інструментарій для дослідження процесів і психологічних особливостей смислоутворення в дорослому віці.

Структура дослідження особливостей смислоутворення людей дорослого віку представлена в таблиці 1.

Проаналізуємо представлені в таблиці 1 методики.

У своєму дослідженні ми виходимо з думки, що орієнтація на автономну систему цінностей, інтенсивне переживання сенсу свого життя, відповідальності за свою діяльність найбільшою мірою властиве для самоактуалізованої людини дорослого віку. Для вимірювання рівня самоактуалізації респондентів використано **самоактуалізаційний тест САТ** [6].

Тест САТ розроблений на основі опитувальника особистісних орієнтацій (POI – Personal Orientation Inventory), що був створений американським психологом і психотерапевтом Е. Шостромом в 1963 році. POI розроблявся на основі теорії самоактуалізації А. Маслоу, концепції психологічного сприйняття часу та тимчасової орієнтації суб'єкта Ф. Перлза і Р. Мея, ідей К. Роджерса, та інших теоретиків екзистенціально-гуманістичного напрямку в психології. Адаптація тесту POI була здійснена Л. Я. Гозманом і М. В. Крозом і Н. Ф. Калиною. У варіанті Л. Я. Гозмана, М. В. Кроза і М. В. Латинською методика Е. Шострома зазнала суттєвих змін, фактично був створений «Самоактуалізаційний тест» (САТ).

САТ складається зі 126 пунктів, кожен з яких включає два судження ціннісного або поведінкового характеру. Респондент має вибрати те судження, яке більше відповідає його цінностям або яке більш властиве його реальній поведінці.

САТ вимірює самоактуалізацію як багатовимірну величину. Основними, базовими шкалами САТ є перша шкала – «компетентності в часі» і друга шкала «підтримки». Теоретична основа для включення шкали «компетентність в часі» в САТ базується на ідеї Д. Рісмана про спрямовуючі особистісті «внутрішні» і «зовнішні» фактори. Емпірична основа для включення в тест САТ шкали «компетентність в часі» міститься в роботах Ф. Перлза і Р. Мея, які встановили, що рівень «підтримки» відповідає ступеню незалежності цінностей і поведінки дорослої людини від зовнішнього впливу. Для дорослої людини високий рівень за шкалою «компетентність в часі» вказує на її здатність жити «справжнім» і разом з тим бачити власне життя цілісним, тобто усвідомлювати зв'язки між своїм минулим і сьогоденням, передбачувати майбутнє, зіставляючи його з власними діями та подіями сьогодення та минулого.

Наступні дванадцять шкал САТ орієнтовані на реєстрацію окремих аспектів самоактуалізації особистості.

Останні дві шкали – «пізнавальних потреб» і «креативності» були включені в САТ Л. Я. Гозманом і М. В. Крозом, виходячи з їх висновку, що творчість особистості є важливою складовою самоактуалізації людини (ці шкали відсутні в POI).

Для оцінки власної системи цінностей найбільше значення мають перші дві додаткові шкали, що оцінюють відповідно самі цінності самоактуалізації особистості й особливості їх реалізації в поведінці, а також шкала внутрішньої-зовнішньої підтримки цінностей, до якої відноситься 90 питань з усіх 126 пунктів тесту. Необхідно відзначити, що розробники САТ – Л. Я. Гозман, М. В. Кроз, М. В. Латинська фактично ототожнюють «зовнішню підтримку» цінностей з екстернальним локусом контролю.

Характерологічні особливості як певна програма поведінки (ставлення до світу, співвідношення себе зі світом і відчуження себе у світі) досліджувались за допомогою **16-факторного особистісного опитувальника Р. Б. Кеттелла** [4]. Цей опитувальник призначений для діагностики варіабельних рис характеру (товариськість, інтелектуальні якості, емоційна стійкість тощо – всього 16 основних груп якостей). Результати проведених досліджень індивідуально-психологічних особливостей за психологічними критеріями за допомогою 16-факторного особистісного опитувальника Р. Б. Кеттелла дозволили побудувати узагальнені «психологічні профілі (портрети)» за рядом факторів:

Фактор «С» діагностує ступень емоційної стійкості людини, її терпимості, схильності до вирішення проблем;

Фактор «Е» діагностує ступень податливості, поступливості, залежності, конформності;

Фактор «L» діагностує ставлення до людей, ступень егоцентричності, настороженості по відношенню до людей;

Фактор «Q₃» діагностує здатність людини до самоконтролю, силу волі, точність у виконанні соціальних вимог, контроль за своїми емоціями;

Фактор «Q₄» діагностує флегматичність, мотивацію;

Фактор «В» діагностує кмітливість, мислення, вміння аналізувати причинно-наслідкові зв'язки, уміння робити осмислені висновки;

Фактор «F» діагностує заклопотаність, серйозність, схильність заглиблюватись в себе, песимістичні настрої;

Фактор «M» діагностує практичність, жвавість реакцій на практичні питання, схильність приділяти увагу дрібницям;

Фактор «Q₁» діагностує консерватизм, прагнення до підтримки встановлених норм, принципів, традицій, заперечення необхідності змін;

Фактор «Q₂» діагностує самостійність рішень і поглядів;

Фактор «А» діагностує сердечність, здатність встановлювати контакти;

Фактор «Н» діагностує рішучість, схильність до входу у себе;

Психологічні методики дослідження смислотворення у дорослому віці

1. Самореалізація як ставлення людини до свого майбутнього	
Самоактулізаційний тест (САТ)	<p>САТ вимірює самоактулізацію за двома базовими і за рядом додаткових шкал:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Шкала компетентності в часі – вимірює здатності суб'єкта жити справжнім, відчувати нерозривність минулого, сьогодення та майбутнього, тобто бачити своє життя цілісним; 2. Шкала підтримки – вимірює ступінь незалежності цінностей і поведінки суб'єкта від зовнішнього впливу; 3. Шкали ціннісної орієнтації – вимірює автономну систему цінностей, 4. Шкала гнучкості поведінки – вимірює особливості реалізації цінностей в поведінці; 5. Шкала сензитивності до себе – вимірює рівень здатності віддавати собі звіт щодо власних потреб і почуттів, вимірює, як добре людина відчуває та рефлектує їх; 6. Шкала спонтанності – вимірює здатність людини спонтанно та безпосередньо висловлювати свої почуття; 7. Шкала самоповаги – вимірює здатність цінувати себе, свої гідності, позитивні якості, самоповагу; 8. Шкала самоприйняття – вимірює ступінь прийняття себе таким (такою), як є насправді, незалежно від оцінки оточуючих; 9. Шкала уявлень про природу людини – вимірює здатність приймати людей у їх більшості позитивно; 10. Шкала синергії – вимірює здатність сприймати світ і людей цілісно, але разом з тим розуміти зв'язок між протилежними явищами, властивими людям і світу; 11. Шкала прийняття агресії – вимірює здатність приймати свої негативні стани, як агресивність, гнів тощо як природні (маються на увазі ті прояви, що не мають відношення до злочинних дій); 12. Шкала контактності – вимірює здатність швидко встановлювати емоційні контакти; 13. Шкала пізнавальних потреб – вимірює прагнення до отримання нових знань; 14. Шкала креативності – вимірює спрямованість особистості до креативності, творчості у різних видах їх прояву.
2. Характерологічні особливості особистості «Я-концепція»	
Тест-опитувальник Кеттелла (16 PF), спрямований на дослідження соціально обумовлених диспозицій (характеру) особистості індивідуальні відмінності в розвитку тих чи інших властивостей особистості	<p>Крім основних 16 факторів дозволяє виділити фактори другого порядку, з яких для нас особливе значення мають:</p> <ul style="list-style-type: none"> – екстраверсія-інтроверсія – тривожність-приспосованість – незалежність-покірність – суб'єктивізм-реалізм – рівень інтелекту і високе «супер-Его» – низьке «супер-Его»
16-шкальний семантичний диференціал	Вимірювання ставлення до життя як базового смислового утворення – оцінка «якості» життя «моє життя»
Шкала аттитюдів	Дослідження основних смислових категорій образу минулого, сьогодення та майбутнього
3. Образ світу як система відносин людини до світу, зі світом і до себе в світі, і як результат відносин людини з середовищем	
Методика кордонних смислів (МКС) Д. А. Леонтьєва	<p>Аналіз індивідуального сприйняття реальності, як динамічної смислової системи свідомості. Методика дає можливість дослідити кордонні смисли через призму індивідуального світогляду. Динамічна смислова система (ДСС) несе в собі сутнісні характеристики особистості як цілого і може розглядатися як повноправна одиниця її аналізу. ДСС може займати другорядне або третьорядне місце в структурі особистості, бути невеликою (нерозгалуженою) і перебувати на периферії, не втрачаючи при цьому своєї відмінної риси – автономності, окремо. Від того, в які ДСС входять ті чи інші смислові структури, залежить їх внесок в регуляцію життєдіяльності особистості. Структура ДСС, що відображає стійку ієрархію відносин суб'єкта зі світом, може проектуватися в свідомість безпосередньо – у формі самосвідомості, образу Я, – або більш опосередковано – у формі структур світогляду, які також виконують функцію самосвідомості суб'єкта, однак самосвідомості не ізольованого індивіда, а представника людства як родової спільності</p>
Методика Г. А. Амінєва: «Заповіді блаженства»	<p>Дозволяють оцінити розвиненість духовних якостей особистості за наступними параметрами: духовна сила, духовна краса, духовна активність, примноження зла безвідповідальність, егоїзм, прагнення до панування, скромність, співчуття, емпатія, смирення, правдивість, милосердя, широксердя, миротворчі, миролюбний, радість подвижництва, гнані.</p>

Фактор «І» діагностує реалістичність поглядів, ступень залежності від інших, самовпевненість;

Фактор N діагностує прямолінійність, проникливість, дипломатичність;

Фактор «О» діагностує впевненість у собі, чутливість до думки інших про себе;

Фактор «G» діагностує ступень соціальної організованості, гнучкість по відношенню до соціальних норм, міру відповідальності, силу «супер-его».

Для дослідження ставлення до життя як базового смислового утворення у дорослому віці використано **16-шкальний семантичний диференціал Є. Ю. Артем'євої** [2].

Респонденти мали оцінити поняття «Моє життя». Для цього їм було запропоновано оцінити власне уявлення про своє життя.

З позицій психологічного аналізу проблематика представленості людини в часі зачіпає специфіку світосприйняття конкретної особистості, властиві їй способи категоризації дійсності, специфічну мову особистості. Зручні методичні засоби представляє психосемантика – область психологічної науки, що досліджує процеси категоризації на різних рівнях психіки, і в першу чергу, на рівні буденної, життєвої свідомості, в тому числі й образно-пізнавальні структури свідомості, що репрезентують образ минулого, сьогодення і майбутнього як невід'ємну складову життєвого світу людини у дорослому віці. Для цієї мети використано методика – варіант семантичного диференціала «**Аттитюди часу**» (Нютгена-Муздибаєва) [7], що дозволяє виділити смислові характеристики образу минулого, сьогодення і майбутнього. Методика заснована на базі 15 двополюсних шкал прикметників – антонімів, що дозволяють оцінити емоційно-оціночні і денотативні аспекти значень.

Далі було проведено порівняння динамічних смислових систем свідомості. Розуміння «образу світу» (за визначенням О. М. Леонтьєва в рамках діяльнісного підходу) людини дорослого віку як цілісного образу об'єктивного світу, інтерпретацію реальності, що дозволяє орієнтуватися в сучасному світі, будучи в той же час основою її життєдіяльності, обумовило вибір **методики кордонних смислів («МКС») Д. А. Леонтьєва** [5].

Методика «МКС» була розроблена Д. А. Леонтьєвим для діагностування динамічних смислових систем свідомості, тобто таких структур суб'єктивної реальності, що важко піддаються аналізу. Діагностування смислових систем відбувається через їх відображення в індивідуальному світогляді. Ця методика виявилася придатною для аналізу унікального змісту й особливостей смислової структури індивідуальних світоглядних уявлень, змістовно-смислової структури світогляду.

Після отримання необхідного обсягу інформації експериментатор будує дерево смислових категорій, виявлене в ході діалогу з респондентом. На вершині цього дерева посідають кордонні смисли.

Обробка дерева смислових категорій здійснюється трьома способами:

- 1) структурним аналізом,
- 2) контент-аналізом,
- 3) якісним аналізом.

Далі було досліджено механізм впливу «внутрішнього» і «зовнішнього» компонентів образу світу. Для цього ми звернулися до представленої вище структури образу світу. Розглянемо зміст «зовнішнього» компонента – «образу Я», під яким розуміється установка на себе, що включає три компоненти: когнітивний (що я про себе знаю), емоційно-оцінний (як я до себе ставлюся) і поведінковий (дії по відношенню до себе). Такого плану структуру має також і «образ іншого» та «узагальнений образ предметного світу», які разом із «образом-Я» можуть розглядатися як три основні сфери смислоутворення, що у дорослому віці утворюється на рівні самосвідомості, спілкування та діяльності. У цьому разі було використано **методика Г. А. Амінєва «Заповіді блаженства»** [1].

У методиці вивчення духовності Г. А. Амінєва говориться про три складові духовності, що одночасно є основними показниками розвиненості духовності дорослої людини – це духовна сила, духовна краса та духовна активність. Головним критерієм духовності, що визначає зв'язок духовності з процесами смислоутворення у дорослому віці, є духовна активність людини.

Методика «Заповіді блаженства» дозволила визначити ступінь вираження таких духовних якостей людини дорослого віку, як: скромність, здатність до співчуття, правдивість, ласкавість, широчердечність, миролюбність, терплячість в ситуації вигнання й ін.

Рівні та критерії смислоутворення у дорослому віці було визначено за ієрархічним принципом (від найменш сформованого до найбільш сформованого рівня смислоутворення). Для цього за основу було обрано класифікацію рівнів смислоутворення особистості Б. С. Братуся, який визначив:

а) нижчий (нульовий) рівень смислоутворення – цьому рівню властиві прагматичні, ситуаційні смисли, що визначаються предметною логікою досягнення мети в конкретних умовах;

б) перший рівень смислоутворення – цьому рівню властиві смисли особистої вигоди (зручність, престижність тощо), а оточуючі люди розглядаються як такі, які або допомагають, або перешкоджають досягненню смислів особистої вигоди;

в) другий рівень смислоутворення – цьому рівню властиві смисли особистісної спрямованості на добробут для замкнутої групи; визначальним смислом на цьому рівні є ототожнення певної групи з собою або коли група ставиться вище за власні інтереси й устремління;

г) третій рівень смислоутворення – цьому рівню властива колективістська, суспільна, загальнолюдська смислова орієнтація; цей рівень характеризується внутрішньою смисловою спрямованістю людини на створення результатів, що принесуть рівне благо іншим, навіть не знайомим людям, суспільству, людству в цілому [3, с. 100-101].

Рівні та критерії смислоутворення в дорослому віці

№	Рівні	Критерії
1	Прагматичний	прагматичні смисли – ситуаційні смисли, що визначаються предметною логікою досягнення мети в конкретних умовах
2	Егоцентричний	егоцентричні смисли – смисли особистої вигоди (зручність, престижність тощо), а оточуючі люди розглядаються як такі, які або допомагають, або перешкоджають досягненню смислів особистої вигоди
3	Просоціальний	групоцентричні – смисли особистісної спрямованості на добробут для замкнутої групи; визначальним смислом на цьому рівні є ототожнення певної групи з собою або коли група ставиться вище за власні інтереси й устремління; просоціальні смисли – колективістська, суспільна, загальнолюдська смислова орієнтація; внутрішня смислова спрямованість на створення результатів, що принесуть рівне благо суспільству, людству в цілому
4	Духовний	духовні смисли – духовна смислова орієнтація, смисл життя людина пов'язує з духовним розвитком.

Будуючи методику дослідження, ми виходили з думки К. Г. Юнга, що сенс життя у дорослому віці пов'язаний з постановкою духовних або культурних цілей, прагнення до яких є необхідною умовою духовного розвитку, що виводить людину за межі «споживача» [8, с. 80]. Тому до названих вище рівнів було додано ще духовний рівень. На духовному рівні смислоутворення у дорослому віці відбувається на основі відчуття зв'язку з духовним (Богом). Цей рівень знаходиться в області метафізичних розумінь, а не досвідченого знання. Взявши за основу класифікацію Б. С. Братуся та доповнивши її духовним рівнем, було визначено рівні смислоутворення людини в дорослому віці (табл. 2).

Представлені у таблиці 2 рівні наділені якісною своєрідністю й утворюють ієрархічні рівні та критерії смислоутворення дорослої людини.

Висновки. Представлений методичний інструментарій було використано для аналізу психологічних особливостей смислоутворення у дорослому віці. Практичне значення дослідження визначається можливістю використання розробленої та експериментально перевіреної системи психологічного супроводу особистості в дорослому віці, яка ініціює розвиток і активізацію смислоутворення. Отримані результати дослідження можуть бути використані в практичній роботі психологів з клієнтами дорослого віку, а також в процесі підготовки майбутніх психологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аминев, Г. Л. Уфимская батарея тестов пенитенциарного психолога. *Проблемы биофизики индивидуальности* : Материалы научно-практической конференции Межфакультетского центра психологии БГУ, м.Уфа, листопад. 1998 р. / Уфа. БО РПО, 1998. С. 58-68.
2. Артемьева Е. Ю. Психология субъективной семантики : Москва : МДУ, 1980. 320 с.
3. Братусь Б. С. К изучению смысловой сферы личности : *Вестник Московского университета*. 1981. № 2. С. 46-56.
4. Капустина А. Н. Многофакторная личностная методика Р. Кеттелла : Санкт-Петербург, 2001. С. 55-97.
5. Леонтьев Д. А. Методика предельных смыслов : методическое руководство. Москва: Смысл, 1999. 38 с.
6. Леонтьев Д. А. Самоактуализация как движущая сила личностного развития: историко-критический анализ : Современная психология мотивации. Москва : Смысл, 2002. С. 13-46.
7. Алешина, Ю. Е. «Самоактуализационный тест» (САТ) : Психология, 2003. С. 10-11.
7. Шкала аттитудов ко времени (Ж. Нюттен, адаптация К. Муздыбаева). URL: <https://cpd-program.ru/methods/av.htm>
8. Юнг, К. Г. Проблемы души нашего времени. Санкт-Петербург : Питер, 2017. 336 с.